

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTEBLARIDA DARS DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNI
TASHKIL ETISH YO'LLARI

Xojanov Baxadur Keunimjaevich – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

b.xojanov@mail.ru

Ajinyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Хожанов Бахадур Кеунимжаевич – доктор философии по педагогическим наукам

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

METHODS OF ORGANIZING EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS

Xojanov Baxadur Keunimjaevich – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: darsdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar, shakl, pedagogik shakl, pedagogik shakllar klassifikatsiyasi, murakkablik, faoliyatni tashkillashtirish, tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabati tavsifi, vaqt (reglament), mazmun.

Rezyume. Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlarni samarali tashkil etishning pedagogik asoslari, shakl va usullari yoritilgan. Shuningdek, to'garaklar, fan haftaliklari, tanlovlar, loyiha faoliyati hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Ключевые слова: внеурочная и внеклассная воспитательная работа, форма, педагогическая форма, классификация педагогических форм, сложность, организация деятельности, характеристика взаимодействия учащихся, время (регламент), содержание.

Резюме. В данной статье освещены педагогические основы, формы и методы эффективной организации внеклассных занятий в общеобразовательных школах. Также показаны пути повышения эффективности образования посредством кружков, научных недель, конкурсов, проектной деятельности и применения современных педагогических технологий.

Key words: extracurricular and out-of-class educational work, form, pedagogical form, classification of pedagogical forms, complexity, organization of activities, characteristics of student interaction, time (timeframe), content.

Summary. This article highlights the pedagogical foundations, forms and methods of effective organization of extracurricular activities in secondary schools. It also shows ways to increase the effectiveness of education through clubs, scientific weeks, competitions, project activities and the use of modern pedagogical technologies.

Kirish. Darsdan tashqari ishlar o'z mazmuni bo'yicha o'quvchilarning fikrlash qobiliyati hamda o'zaro munosabatlarini takomillashtiruvchi vosita bo'lib hisoblanadi. Sababi, darsdan tashqari ishlarda egallagan yangi tushunchalar va informatsiyalar shaxsning ongi orqali qabul qilinadi. Shu asosda o'quvchilarda yangi bilimlar shakllanadi.

Darsdan tashqari ishlar o'qituvchining dasturi va boshchiligi asosida tashkillashtirilib, ular o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish asosida tuziladi. Fan kabinetlari, axborot resurs markazlari, uyda va yakka tartibdagi reja asosida tashkillashtiriladigan mustaqil ishlar darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarning yetakchi shakllari bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil mart oyida ilgari surilgan besh muhim tashabbus yoshlarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, mazkur tashabbuslar umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlarni samarali tashkil etishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari, kitobxonlik hamda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashga oid tadbirlarni darsdan tashqari to'garaklar, tanlovlar, musobaqalar va ijodiy mashg'ulotlar orqali amalga oshirish o'quvchilarning bilim va qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda barkamol shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi [1].

Darsdan tashqari ishlar o'quvchilar dars jarayonida olingan bilimlarni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, ular:

- dunyoqarashning to'g'ri shakllanishi;

- odob-axloqiy ruhda tarbiyalanib borishi;

- egallagan nazariy bilimlarini amaliyotda, ishlab chiqarish jarayoni bilan birga qo'llanishlari uchun sharoitlar yaratadi.

Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarda ta'limning moddiy bazalari katta ahamiyatga ega bo'lib, ularga: qo'shimcha adabiyotlar, laboratoriya uskunlari, ko'rgazma qurollar, didaktik materiallar, texnik vositalarni o'z ichiga jamlab, har bir pedagog-o'qituvchi bu vositalardan ta'lim berish bilan birga tarbiyaviy maqsadlarda ham unumli va o'rinli foydalana bilishi shart.

Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarda ta'limning moddiy bazalaridan foydalanish jarayonida o'qituvchilarning quyidagi tarbiyaviy maqsadlarni ko'zda tutishi shart:

- darslik va qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish;

- nazariy bilimlarning ko'nikma va tajribaga aylanishi;

- tajribalar hamda ijodkorlik xarakterdagi vazifalarni bajarish;

- har xil asbob, maket va modellarning loyihalarini tayyorlash kabi vazifalarni bajarish va h.k.

Asosiy qism. Ana shunday maqsadlarni ko'zlagan holda har bir darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar turli shakllarda amalga oshiriladi. Masalan, to'garak ishlarining o'zi quyidagilar kabi bir nechta shakllarda bo'lishi mumkin:

- fan to'garaklari;

- chevar qo'llar;

- yog'och o'ymakorligi;

- sport ishlari;

- badiiy hunar to'garaklari va h.q.

Ya'ni, darsdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning yillar davomida egallagan tajribalaridan unumli foydalanishi asosida tashkillashtiriladi.

O'quvchilar ekologik targ'ibotchilik ishlarini maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida:

- keng jamoatchilik ishlari bilan tanishib, jamoa ishlaridagi o'zaro hamkorlikda ishlash va muloqatni o'rganadi;

- ijtimoiy mehnat natijasida qoniqish va zavqlanish tuyg'usini amaliyotda o'zlari his etishadi;

- ishlab chiqarish mehnati jarayoniga kirib boradi;

- jamoatchilikning fikriga bo'ysinishga va manfaatlarini uchun kurashishga odatlanadi;

- turli qo'llanmalar, asboblari va didaktik materiallardan foydalanishni o'rganadi;

- o'z-o'zidan o'rganish imkoniyati tug'ilib, turli ma'lumot va tayanch materiallar bilan ishlash ko'nikmasi shakllanadi.

Maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar quyidagi usullarda olib boriladi [2]:

1. Og'zaki ish olib borish usullari (majlislar, ma'ruzalar, axborot resurs markazlari, konferensiyalar, uchrashuvlar, gazeta, jurnal va radiolar);

2. Amaliy ish olib borish usullari (turli joylarda sayohatlar tashkillashtirish, sport musobaqalari, tabiatshunoslik to'garaklari, shanbaliklar, bayramlar ko'rgazmasi).

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkillashtirishda quyidagi qonuniyatlarga suyanish maqsadga muvofiqdir:

1. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkillashtirish va o'tkazishlariga sinf va maktab bosqichlari hamda har bir pedagog kadr qatnashishi lozim;

2. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar ta'lim-tarbiyaning samaradorligini oshirish maqsadida turli o'quv muassasalari, birlashmalar, tashkilotlar va ijtimoiy institutlar bilan birgalikda ish olib boradi;

3. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda turli o'quvchilar qatnashadi. Ba'zi o'quvchilar o'quv jarayoni va ishlarda faol qatnashib, o'z-o'zini erkin ravishda rivojlantirib, tarbiyalab boradi. Bunday o'quvchilar tarbiyachining aralashishini ko'p talab qilmaydi. Sababi bunday o'quvchilar o'z oldiga qo'ygan vazifalarni, ularni echish yo'llarini yaxshiroq tushunib yetgan bo'ladilar. Aksincha, o'quvchilar orasida sinf rahbarining boshchiligi va nazorati ostida ish olib boradigan o'quvchilar ham uchraydi. Bunday o'quvchilar tarbiyaviy ishlarga unchalik qiziquvchanglik bilan qaramaydi. Bunday o'quvchilar tashqi ta'sirning natijasidagina majburiy ishlashga bo'lgan ko'nikmalar shakllanib qolishi mumkin. Bunday o'quvchilarning faqatgina intellektual tomondan emas, balki ma'naviy tomondan rivojlanishida ham kamchiliklar ko'zga tashlanishi mumkin. Shunday ekan, pedagog-o'qituvchi-tarbiyachilar o'quvchilarning bunday individual xususiyatlarini hisobga olishi shart.

4. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda qiziquvchanligi va xohishi bilan emas, balki faqatgina rasmiyatchilik uchun qatnashish kabi sharoitlarning oldini olish;

5. O'quvchilarning erkin harakat etishlari uchun sharoitlar yaratish, erkin fikrlashga o'rganish;

6. O'quvchilar jamoatini shakllantirish. O'quvchilar jamoatini shakllantirishning umumiy asoslari quyidagilardan iborat:

- jamoa oldida talablar qo'yish;

- jamoadan faollarni tarbiyalash;

- o'quv, mehnat, ijtimoiy, siyosiy, madaniy ish uyushtirishning perspektivasini tuzish;

- sog'lom jamoatchilik fikrini shakllantirish;

- mazmunli dasturlarni yaratish.

7. O'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirib, ularni ma'naviy tomondan boyitib borish;

8. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkillashtirish.

«Shakl» tushunchasi falsafa fanidan kirib kelgan bo'lib, ma'lum bir mazmunning tuzilishini belgilaydi.

Pedagogik shakl – bu pedagogik jarayon komponentlarining doimiy ravishda yakunlangan va tashkillashtirilgan turlari bo'lib hisoblanadi.

Ta'lim-tarbiya ishlarini tashkillashtirishga qaratilgan pedagogik shakllar quyidagicha klassifikatsiyalanadi [3]:

1. Murakkablik darajasiga qarab:

- a) ta'lim-tarbiya ishlarining oddiy shakllari. Ular ma'lum bir mavzuga bag'ishlangan bo'lib, unda usul va vositalar minimal sonidan foydalaniladi. Unda suhbat, ekskursiya, konsul'tatsiya, disput, gazetalar chiqarish va boshqalar kiradi;

- b) Ta'lim-tarbiya ishlarining murakkab bo'laklaridan iborat shakllari. Ular birnecha qismlarning yig'indisidan iborat bo'lib, ularga dars, konkurs, shanbalik, bayram kechalari, konferensiya, "Quvnoqlar va zukkolar" klubi, miting va majlislar kiradi. Masalan: bir darsning o'zi suhbat, ma'ruza, disputlardan tuzilishi mumkin;

- v) Ta'lim-tarbiya ishlarining kompleksli shakllari. Bu oddiy va murakkab shakllardan iborat bo'lgan ta'lim-tarbiya ishlari bo'lib, ularga-kunlar (ochiq eshiklar kuni, jismoniy tarbiyachilar kuni, tanlangan kasblar kuni);

2. Faoliyatni tashkillashtirish darajasiga qarab:

- a) Ta'lim-tarbiya ishlarining individual shakllari. Bunda faqatgina bir o'quvchining individual xususiyatini hisobga olgan holda uning faoliyati tashkillashtiriladi;

- b) Ta'lim-tarbiya ishlarining guruhli shakllari. Bunda ta'lim-tarbiya o'quvchilarga ikki yoki undan ham ko'p o'quvchilarning birga ishlash bilan tavsiflanadi, har bir guruhning liderlari belgilanadi;

- v) Ta'lim-tarbiya ishlarining frontal shakllari. Bunda sinfdagi barcha tarbiyalanuvchilarning birgalikda ish olib borishi nazarda tutilib, pedagog-tarbiyachi butun sinf bilan ish olib boradi.

3. Tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabatining tavsifi bo'yicha:

- a) Individuallashtirilgan shakl. Bunda turli maqsadlar qo'yilib, sinfdagi barcha o'quvchilar unga erishish nazarda tutiladi. Masalan: konsul'tatsiya, doklad, suhbat va h.q;

- b) Ta'lim-tarbiya ishlarining kooperativ shakllari. Bunday guruhdagi o'quvchilarga vazifalar bo'lib beriladi, lekin ularni bajarish bitta umumiy maqsadga qaratiladi. Masalan: kooperativ mehnat, o'yinlar, majlislar;

- v) Ta'lim-tarbiyaning birgalikda ish olib borish shakllari. Bunda natijaga erishish guruhdagi har bir ishtirokchining kuchi bilan amalga oshirish nazarda tutiladi. Masalan: shanbaliklar, estafeta, musobaxalar, ko'rik tanlovlar va h.k.

Ta'lim jarayoni asosini dars tashkil qilsa, tarbiya jarayonida uni tashkillashtirish shakllari asosiy o'rinni egallaydi. Ko'rsatib o'tilgan tarbiyaviy ishlarning shakllari maqsadga muvofiq va o'rinli foydalangandagina

ta'lim-tarbiya jarayonida ko'rilgan natijalarga erishish mumkin.

4. Vaqt (reglament) bo'yicha:

a) Qisqa vaqt ichida. Masalan: «Bir qo'shiqni 5 daqiqa ichida tahlil qilish»;

b) Uzoq muddatda. Masalan: «haftaliklar», «oyliklar»;

v) Regulyar turdagi, ya'ni rejaga kiritilgan tarbiyaviy ishlar shakllari. Masalan: sinf soati, ota-onalar majlisi;

g) Epizodli, ya'ni tarbiyaviy vazifalardan kelib chiqish reja va shoshilinch tarzda o'tkaziladigan tarbiyaviy ishlar shakllari.

5. Mazmuni bo'yicha:

a) Dasturga aylangan tarbiyaviy ishlar shakllari. Bular yillar davomida aprobatsiyadan o'tgan va qo'llanib kelayotgan tarbiyaviy ishlar shakllari;

b) Ijodkorona tarbiyaviy ishlar shakllari, ya'ni hali ko'pchilikka ma'lum bo'lmagan, tarbiyaviy ishlar shakllarining shablonidan qochgan holda tarbiyachi-pedagoglarning birgalikda ijodkorlik bilan ishlab chiqqan tarbiyaviy ishlar shakllari.

Har qanday ta'lim muassasalarida, shuningdek, har bir darsda olib boriladigan tarbiyaviy jarayonlar oliy maqsadga

qaratilgan bo'ladi. Maktablarda tarbiyaviy jarayonlar asosan ikki shaklda olib boriladi:

1. Har bir darsda amalga oshiriladigan tarbiyaviy jarayonlar;

2. Darsdan tashqari, sinfdan tashqari, maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar.

Bu ikki shakl bir-biri bilan zich bog'langan bo'lib, har bir darsda amalga oshiriladigan tarbiyaviy har bir o'quv predmetining mazmunidan kelib chiqib, pedagog-o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimi va kasbiy mahoratining umumiy sintezi yordamida amalga oshiriladi.

Darsdan, sinfdan, maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda bo'lsa alohida ilmiy-tadqiqot obyekti hisoblanib, konseptik asosga ega soha bo'lib hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytilganda, umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarda hamkorlik, do'stlik, mehnatsevarlik, kasb-hunarga qiziqish hislatlarini tarbiyalashga shuningdek, o'quvchilarni tabiat va inson hayotiga oid bo'lgan qiziqarli faktlar, tushunchalar, ko'nikmalar bilan qurollantiradi va o'quvchilarning ekologik bilimlarini oshirishda, unga bo'lgan qiziqishlarini orttirishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларни бўш вақтини мазмунли ташкил етиш бўйича “Беш муҳим ташаббус” лойиҳаси. 20 март 2019 й.

2. Тўлаева С. Мактабдан ташқари таълим жараёнида ўқувчиларда экологик маданиятни шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари: Пед. фан. номз...дисс. –Тошкент: 2007.

3. Турдикулов Э.О. Ўқувчиларда умумбашарий экологик дунёкарашни шакллантириш (И.А.Каримов асарлари воситасида): Ўқитувчилар учун қўлланма; Т.Н.Қори Ниёзий номидаги ЎзПФТИ. – Тошкент: «Шарқ», 2011.